

JULIA GORBANIUK

RODZINA MIGRACYJNA W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ

MIGRANT FAMILY IN THE SOCIAL WELFARE SYSTEM

A b s t r a c t. The migrant family as a family type has not been often considered eligible for being granted support by welfare institutions due to their stable financial position and the ability to provide relatively satisfactory care to minor children by migrant parents. Nevertheless, the subject literature and research reports explicitly indicate that the situation of migrant families and that of the children raised by them requires a considerable involvement on the part of social services, primarily for prevention purposes, which constitutes a significant aspect of the Polish social policy documents discussed in this article. Further forms of assistance and support to migrant families should be organised within the following structures: schools and other education and care establishments, large-scale social assistance as well as family legislation and the judicial system. It is only the co-operation and complementarity of these components that can assure the effectiveness of compliance with the current needs. The effective operation of the social services and support system is only possible if based on detailed cross-sectional studies enabling a reliable diagnosis of the phenomenon and of the problems that emerge. Therefore, what is an absolute necessity is co-operation accompanied by provision of a coherent support programme to migrant families. Moreover, another requirement for comprehensive support programme is also the necessity to disseminate knowledge on abandoning children by their parents and criminal responsibility that parents face for committing this offence. Unfortunately, the lack of awareness of this responsibility affects adversely the child's position and that of the parents themselves, who often neglect the procedure of assigning custody of minor children to other people in a situation of the parents' long-term stay abroad.

Key words: migrant family, transnational family, social services, social work, social support system.

Dr hab. JUBLIA GORBANIUK – adiunkt Katedry Zdrowia Publicznego, Instytut Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: julia.gorbaniuk@kul.pl

Współcześnie obserwujemy powszechny dyskurs społeczny, medialny oraz naukowy dotyczący rozmaitych zagrożeń i nieprawidłowości w funkcjonowaniu rodziny, często wręcz mówi się o jej kryzysie¹, mimo to rodzina jest niezmiennie uznawana za najważniejszą mikrostrukturę społeczną. Także w hierarchii deklarowanych celów życiowych szczęście małżeńsko-rodzinne zajmuje wciąż jedno z czołowych miejsc². W świadomości społecznej obecne zaś jest przekonanie, że wspólnota domowa stanowi dobro, które należy chronić. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera pomoc oraz praca socjalna z rodziną doświadczającą dziś takich negatywnych zjawisk, jak bezrobocie, ubóstwo, sieroctwo (zarówno społeczne, jak i emocjonalne)³. Na rozwiązywanie tego rodzaju problemów skierowane są główne strategie przygotowania wszystkich służb społecznych administracji i samorządów lokalnych, a także przeznaczane są fundusze europejskie⁴. Problemy te zajmują też wiele miejsca w metodyce pracy socjalnej i działaniach służb społecznych⁵.

Podstawowe standardy europejskiego systemu opiekuńczego formułowane są w wielu dokumentach o znaczeniu międzynarodowym oraz krajowym, mających na celu ochronę rodziny jako wspólnoty oraz jej poszczególnych członków. Podstawą do działań są akta prawa międzynarodowego, wśród których najważniejsze są: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r., Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r. oraz Europejska Karta Socjalna, zrewidowana w 1966 r., a ponadto: Europejska Konwencja o Przystosowaniu Dzieci, Rezolucja nr (77)33 w spra-

¹ B. M. N o w a k, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.

² Por. L. D y c z e s k i, *Rodzina i jej miejsce w hierarchii wartości młodego pokolenia Europejczyków. Wyniki badań socjologicznych*, w: J. G o r b a n i u k (red.), *Sytuacja rodziny we współczesnym społeczeństwie – doświadczenia Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin: Wyd. EL-Press 2007, s. 22-39.

³ L. D z i e w i ę c k a - B o k u n, *Rodzina jako wyzwanie polityki społecznej*, w: J. K ę d z i o r, A. Ł a d y ż y ń s k i (red.), *Współczesne wyzwania pracy socjalnej*, Toruń: Wyd. „Adam Marszałek” 2009, s. 71, s. 69-80; B. M a j, *Współczesna rodzina jako podmiot pracy socjalnej*, w: J. K ę d z i o r, A. Ł a d y ż y ń s k i (red.), *Współczesne wyzwania pracy socjalnej*, s. 83.

⁴ M. G r e w i ń s k i, *Wyzwania stojące przed instytucjami pomocy społecznej w kontekście realizacji projektów systemowych Programu operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013*, w: W. S y m c z a k (red.), *Współczesne wyzwania i metody pracy socjalnej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2009, s. 29.

⁵ Por. A. W e i s s b r o t - K o z i a r s k a, *Poradnictwo socjalne dla rodzin. Podręcznik akademicki*, Opole: Uniwersytet Opolski 2012.

wie umieszczania dzieci poza rodziną, Rekomendacja nr R(87)6 dotycząca rodzin zastępczych i Rekomendacja nr 1121(1990) Zgromadzenia Parlamentarnego w Sprawie Praw Dziecka. Dokumenty te w odniesieniu do rodziny i opieki nad dzieckiem kierują się dwiema zasadami – zasadą autonomii rodziny oraz zasadą prymatu rodziny w wychowaniu dzieci. Określają również zasady organizacji i funkcjonowania instytucji pomocy rodzinie. Na podstawie tychże dokumentów formułowane są akty prawne i ustawodawcze w poszczególnych krajach członkowskich, które określają sposób i zakres wspierania rodziny o zróżnicowanej strukturze i doświadczającej różnorodnych problemów⁶.

Artykuł ma na celu ukazanie aktualnych kierunków polskiego systemu opieki i wsparcia społecznego, które mają zastosowanie wobec rodziny migracyjnej, jako nowego typu rodziny funkcjonującego w społeczeństwie polskim.

RODZINA MIGRACYJNA JAKO TYP RODZINY W PONOWOCZESNYM SPOŁECZEŃSTWIE

Rodzina jako grupa społeczna obecnie przybiera różne formy ze względu na jej strukturę, pełnione funkcje oraz modele. Literatura przedmiotu bazuje na rodzinie pełnej, składającej się z obydwu rodziców i co najmniej jednego dziecka od nich zależnego, jako rodzinie stanowiącej jedyne właściwe środowisko do zdrowego funkcjonowania i rozwoju dziecka⁷. Wszelkie inne typy rodzin, odbiegające od tradycyjnego modelu, stanowią środowisko o dużym ryzyku wystąpienia zaburzeń emocjonalnych, socjalizacyjnych, wychowawczych, edukacyjnych i innych dziecka. Definiowanie tego typu rodzin jako na przykład rodzin rozbitych, zdekompletowanych, jako samotne rodzicielstwo lub rodziny osierocone, wskazuje na odmienność względem normy oraz – jak podkreśla W. Danilewicz⁸ – nosi znamiona negatywnej konotacji, obarczającej członków tychże rodzin, a szczególnie wychowujących się w nich dzieci, naznaczeniem społecznym, wywołującym stereotypowe myśli, a nieraz i działania otoczenia względem nich. Sprzeciwem wśród naukowców dotyczącym stygmatyzacji rodzin „niepełnych” jest generowanie nowych ter-

⁶ J. B r a g i e l, S. B a d o r y, *Formy opieki, wychowania i wsparcia w reformowanym systemie pomocy społecznej*, Opole: Uniwersytet Opolski 2005, s. 10.

⁷ Por. F. A d a m s k i, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa: PWN 1982.

⁸ W. D a n i l e w i c z, *Rodzina ponad granicami. Transnarodowe doświadczenie wspólnoty*, Białystok: „Trans Humana” 2010, s. 56.

minów o mniejszym natężeniu negatywnych skojarzeń, przykładowo „rodziny monoparentalne”.

E. Kozdrowicz w *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* wskazuje na dwa typy rodzin niepełnych:

- rodziny stale niepełne z powodu śmierci rodzica, rozwodu, separacji oraz biologicznej niepełności;
- rodziny czasowo niepełne z powodu długotrwałego pobytu rodzica poza miejscem zamieszkania rodziny, tj. pobytu w zakładzie karnym, wykonywanej pracy poza miejscem zamieszkania rodziny oraz pobytu za granicą⁹.

Rodziny czasowo niepełne stanowiły od zawsze pewną część rodzin z powodu różnych uwarunkowań społecznych, takich jak na przykład długotrwała rozłąka z ojcem i mężem z powodu wojny, wykonywane prace sezonowe w danym regionie lub w określonym zawodzie¹⁰.

Pojęcie rodziny migracyjnej jest stosunkowo nowe w literaturze przedmiotu. Powstało ono ze względu na nieokreśloną sytuację migracji jednego z członków rodziny z perspektywy zarówno czasu rozłąki, jak i decyzji co do miejsca zamieszkania na stałe. Rodziny te są określane w literaturze także jako „ponadnarodowe” lub „transnarodowe”, funkcjonujące w przestrzeni ponad granicami. Nie można zakwalifikować ich ani do rodzin imigrantów, ani emigrantów¹¹.

W literaturze angielskojęzycznej ten typ rodziny jest określany terminem *transnational family*. W takim znaczeniu, w jakim używany jest dzisiaj w literaturze przedmiotu, ukonstytuował się w połowie lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Pojawiał się on również we wcześniejszych publikacjach, już na początku lat siedemdziesiątych (zob. Diagram 1), ale był używany w innym znaczeniu, w kontekście badań międzynarodowych, które kwalifikowały się do kierunku badań transgranicznych (np. *transnational family research*)¹²

⁹ E. K o z d r o w i c z, *Rodzina niepełna*, w: T. P i l c h (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006, s. 337.

¹⁰ Por. D a n i l e w i c z, *Rodzina ponad granicami*.

¹¹ Por. K. S l a n y, *Co to znaczy być migrantką?*, w: K. S l a n y (red.), *Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa*, Kraków: Wydawnictwo UJ 2008, s. 7-30.

¹² Por. G. B a c i g a l u p e, M. C á m a r a, *Transnational Families and Social Technologies: Reassessing Immigration Psychology*, „Journal of Ethnic & Migration Studies” 38(2012), nr 9, s. 1425-1438; J. B e n í t e z, L. S a l v a d o r a n, *Transnational Families: ICT and Communication Practices in the Network Society*, „Journal of Ethnic & Migration Studies” 38(2012), nr 9, s. 1439-1449; E. C a s t a ñ e d a, L. B u c k, *Remittances, Transnational Parenting, and the Children Left Behind: Economic and Psychological Implications*, „Latin Americanist” 2011, nr 4, s. 85-110.

lub też używano go jako synonimu rodzin mieszanych narodowo, przy czym z użyciem omawianego terminu w ostatnim znaczeniu można się zetknąć również dzisiaj zarówno w myśleniu potocznym, jak i naukowym¹³. Dynamikę badań nad zjawiskiem rodzin transnarodowych ukazuje Diagram 1.

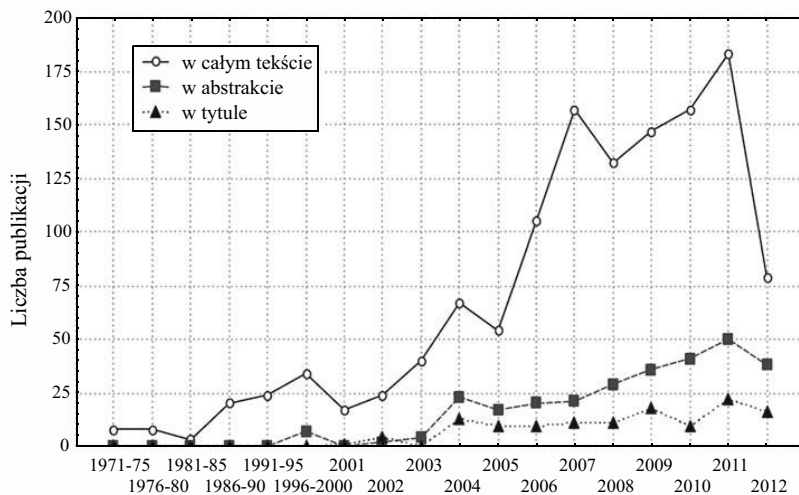

Diagram 1. Frekwencja ukazywania się publikacji, w których tytułe, abstrakcie bądź tekście użyto terminu „transnational family” (oprac. własne)

Diagram został opracowany go na podstawie analizy treści recenzowanych akademickich publikacji naukowych dostępnych w bazie EBSCO, umożliwiającej dostęp do ponad 25 baz publikacji z obszaru nauk społecznych, humanistycznych i medycznych. Na podstawie dokonanego przeglądu literatury termin „rodzina transnarodowa” (*transnational family*) w tytułach i abstraktach publikacji naukowych zaczął się pojawiać systematycznie, poczynając od 1997 r., a więc od 16 lat – licząc do dnia pisania tych słów – rodziny transnarodowe i procesy z nimi związane zaczęły znajdować się w centrum bezpośrednich zainteresowań i badań naukowców.

Natomiast dopiero od 2004 r. możemy mówić o znaczącym wzroście badań nad tym zagadnieniem i tę systematyczną tendencją wzrostową obserwu-

¹³ Por. J. D r e b y, *Children's Leverage in Mexican Transnational Families. Conference Papers: American Sociological Association. Annual Meeting, Montreal 2006*; J. D r e b y, *Parent-Child Separation in Mexican Transnational Families*, Dissertation Abstracts International Section A, "Humanities and Social Sciences" 2008, nr 9-A, s. 4090.

jemy do dzisiaj (dane z 2012 r. są niepełne, jako że nie wszystkie artykuły datowane tym rokiem zdążyły się ukazać). Sumaryczna liczba publikacji, które ukazały się do roku 2012 włącznie, w których tytułach użyto terminu „rodzina transnarodowa”, wynosi 124, natomiast jeśli chodzi o abstrakty i słowa kluczowe, to liczba ta wzrasta do 291.

Podsumowując dokonaną analizę ilościową danych pozyskanych z baz publikacji, uzyskano potwierdzenie tezy, iż rodziny rozłączone na skutek migracji zarobkowej jednego lub obojga rodziców stanowią ważny przedmiot badań społecznych w wielu krajach świata. Wzrost zaś tych tendencji wskazuje, iż rodzinę migracyjną (transnarodową) należy uznać za jeden z typów rodzin funkcjonujących w strukturze ponowoczesnego społeczeństwa.

Rodzina migracyjna jest jednak rzeczywistością złożoną i niejednorodną. Badacze problematyki wskazują na fakt występowania tu wielości struktur rodzinnych ze względu na możliwość wyjazdu za granicę ojca rodziny, matki, obojwojga rodziców jednocześnie lub też migracje naprzemienne. Wyróżnienie rodzaju migracji w rodzinie jest szczególnie istotne z punktu widzenia skutków w funkcjonowaniu rodziny rozłączonej oraz powstałych potrzeb i trudności. Inaczej funkcjonuje rodzina, w której do pracy wyjeżdża matka, inaczej, gdy migruje ojciec, a jeszcze innych trudności będą doświadczać dzieci, gdy znajdują się z dala od obojwojga rodziców¹⁴. Podejmując więc prostą próbę określenia rodzajów migracji zarobkowej, należy zwrócić uwagę na to, jak bardzo niejednorodnym zjawiskiem są rodziny funkcjonujące w rozłączone migracyjnej i jak szeroki zakres problematyki mogą one obejmować. Tym bardziej zasadne jest tu odejście od ujednocniającego i mocno stygmatyzującego medialnego określenia „rodziny eurosierot”, pozostanie zaś przy bardziej obiektywnym i zdecydowanie szerszym pojęciu, jakim są rodziny w rozłączone migracyjnej, rodziny transnarodowe czy rodziny czasowo niepełne.

POLITYKA SPOŁECZNA WOBEC RODZIN MIGRANTÓW ZAROBKOWYCH

Współczesna europejska polityka zmierza do maksymalnego ograniczenia instytucji opiekuńczych stałego pobytu oraz liczby dzieci w nich umieszczonych. Takie tendencje obecne są między innymi w Wielkiej Brytanii,

¹⁴ Por. M. M o s k a l, *Transnationalism and the Role of Family and Children in Intra-European Labour Migration*, „European Societies” 2011, nr 1, s. 29-50.

Holandii, Belgii, Francji¹⁵. Poza tym dąży się do tego, aby formy opiekuńcze były niewielkie, najlepiej o charakterze rodzinnym, a także zmierzały do rozwoju tzw. perspektywy ekologicznej. Pod tym pojęciem kryje się m.in. przywiązywanie wagi do zachowania więzi emocjonalnych z rodziną, skracanie długości pobytu dziecka w placówce, umiejscowienie instytucji opiekuńczych niedaleko domu wychowanka, maksymalne indywidualizowanie opieki z jednoczesnym zadbaniem o kontakty społeczne, ścisła współpraca ze szkołą. Do europejskich trendów należy także systematyczne dążenie do profesjonalizacji i zatrudniania coraz większej liczby pracowników opieki oraz stałe podnoszenie jakości usług¹⁶.

Nowy polski system opieki i wsparcia społecznego tworzony jest na podstawie zarówno dostosowanego do standardów prawa europejskiego, jak i europejskich tendencji w polityce opiekuńczej. Jednym z ważniejszych aktów prawnych jest Ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 r. (Dz.U. 2004, nr 64, poz. 593), która określa zadania w zakresie pomocy społecznej, rodzaje świadczeń oraz zasady i tryb ich udzielania, a także organizację i kontrolę usług pracowników socjalnych. Zakłada się w niej, że pomoc społeczna jako instytucja polityki społecznej państwa ma na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać przy wykorzystaniu własnych zasobów i możliwości. Udzielana pomoc ma zmierzać do życiowego usamodzielnienia się danej jednostki, a rodzaj, forma i rozmiar owej pomocy powinny być odpowiednie do okoliczności uzasadniających jej udzielenie i do potrzeb osób z niej korzystających. W ustawie omówione są też podstawowe zasady organizacji i funkcjonowania placówek opiekuńczo-wychowawczych i rodzinnych form opieki. Ustawa w szczególności zobowiązuje do objęcia pomocą dzieci z rodzin niewydolnych wychowawczo oraz pozbawionych całkowitej lub częściowej opieki rodzicielskiej, jak również doświadczających sieroctwa biologicznego lub sieroctwa społecznego, powstałego na skutek śmierci lub porzucenia – z różnych powodów – dziecka przez rodziców¹⁷.

¹⁵ Por. B r a g i e l, B a d o r y, *Formy opieki, wychowania i wsparcia*.

¹⁶ M. R y m s z a, *W stronę pracy środowiskowej i nowych ról zawodowych pracowników socjalnych*, w: M. R y m s z a (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*, Warszawa: Instytut Spraw Socjalnych 2012, s. 207.

¹⁷ Por. Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., Dz.U. z 2005 r., nr 201, poz. 1668, art. 8.

Dalszym procesem legislacyjnym, obejmującym różne kategorie dzieci, które w sposób częściowy lub całkowity zostały pozbawione opieki ze strony środowiska rodzinnego, stało się opracowanie i przyjęcie Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 r. (Dz.U. nr 149, poz. 887). Zakłada ona wiele form wspierających i kompensacyjnych względem dziecka znajdującego się w trudnej sytuacji życiowej. Ważnym elementem wśród proponowanej pomocy jest pozostawienie rodzinie dużej wolności co do wyboru oferowanego przez pracowników socjalnych wsparcia. Głównym założeniem jest także aktywny udział rodziny w radzeniu sobie z sytuacją trudną – poprzez wzmocnienie zasobów własnych samej rodziny i poszczególnych jej członków – oraz pozyskiwaniu wszechstronnych źródeł wsparcia zewnętrznego wśród rodziny poszerzonej, przyjaciół czy sąsiadów¹⁸.

Powyższe założenia aktów prawnych możliwe są do zrealizowania jedynie wówczas, gdy wzmocniona jest pozycja rodziny jako instytucji o sprawnie funkcjonującym systemie bliższego i dalszego pokrewieństwa. Rodzina w dużej mierze operuje własnymi zasobami mobilizującymi i wspierającymi w ubóstwie, bezdomności, w samotnym macierzyństwie, w opiece nad przewlekłe chorym, niepełnosprawnym, w sytuacji klęski żywiołowej, po opuszczeniu zakładu karnego lub osierocenia jej członków. Brak pomocy ze strony rodziny powoduje konieczność poszukiwania pomocy poza nią, w różnego rodzaju instytucjach, których celem jest nie tylko bezpośrednio wsparcie finansowe osób i rodzin, ale także rozwiązywanie innych problemów i przezwyciężanie kryzysów życiowych, których nie są one w stanie pokonać. Zmiany zachodzące w samej rodzinie, takie jak większa autonomia poszczególnych rodzin, rozluźnienie więzi, małodzietność rodzin oraz duża mobilność zarobkowa w kraju i za granicą, powodują, iż w wielu sytuacjach rodzina przestaje być wydolna jako środowisko opiekuńczo-wspierające, stając się jednocześnie odbiorcą usług socjalnych. Rodzina taka wchodzi w relację zależności od wsparcia z zewnątrz, a część takich rodzin pozostaje klientami pomocy społecznej przez dłuższy okres¹⁹.

Przytoczone akty prawne ujmują problematykę pomocy społecznej szeroko, dzięki czemu pozwalają włączyć w system opieki społecznej również rodziny czasowo niepełne z powodu migracji zarobkowej jednego lub obojwojga

¹⁸ Por. Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 r., Dz.U. nr 149, poz. 887.

¹⁹ Z. K a w c z y ń s k a - B u t r y m, *Współczesna rodzina – wyzwania dla pracy socjalnej*, w: S z y m c z a k (red.), *Współczesne wyzwania i metody pracy socjalnej*, s. 23.

rodziców, jako doświadczające czasowego zachwiania równowagi systemu rodzinnego²⁰. W tej grupie od kilku lat obserwuje się znaczny wzrost korzystania z pomocy socjalnej. Problem ten uwidacznia się zarówno w statystykach (wysoka dynamika wzrostu)²¹, jak i w pogłębiającym się deficycie opieki nad członkami rozdzielonych rodzin: osamotnionych małżonków-rodziców, opuszczonych starzejących się rodziców i dziadków²² oraz niepełnoletnich dzieci²³.

Problem braku opieki sprawowanej przez rodzinę występuje w wielu krajach europejskich i coraz wyraźniej staje się on wyzwaniem także dla systemów socjalnych innych krajów świata²⁴.

Celem służb socjalnych w zakresie niesienia pomocy rodzinie migracyjnej jest uruchomienie form wsparcia w sferze materialno-bytowej oraz społeczno-wychowawczej, by ich efektem była samodzielność ekonomiczna oraz niezależność w zakresie funkcjonowania psychospołecznego. Osiąganiu tych celów służyć mają dwie zasady pracy: pomocniczości oraz interwencji. Zasada pomocniczości postuluje, aby państwo nie wyręczało rodziny w tych zadaniach, które sama jest w stanie właściwie wypełnić, ograniczając się jedynie do jej

²⁰ Ustawa o Pomocy Społecznej z dn. 12 marca 2004 r., Dz.U. z 2005 r., nr 201, poz. 1668.

²¹ „Szacuje się, że w końcu 2007 roku w Wielkiej Brytanii przebywało ok. 690 tys. emigrantów z Polski, zaś w Niemczech – ok. 490 tys.; kolejne miejsca zajmują: Irlandia – ok. 200 tys. i Niderlandy – ok. 98 tys. (dzięki otwarciu swojego rynku pracy dla Polaków, Niderlandy przesunęły się „w górę” w hierarchii krajów, do których najczęściej wyjeżdżają Polacy (czwarte miejsce w 2007 r.). Jednocześnie ze względu na skalę zjawiska emigracji oraz dynamikę jej rozwoju należy wyróżnić Irlandię (w stosunku do 2002 r. zaobserwowano 100-krotny wzrost liczby emigrantów, a w okresie 2004-2007 – wzrost 13-krotny) oraz Wielką Brytanię (wzrost prawie 30-krotny w porównaniu do 2002 r. oraz 4,5-krotny – w porównaniu do 2004 r.)” – *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2007* (GUS, materiały na konferencję prasową w dniu 25 lipca 2008 r.).

²² Szczególnie duże negatywne konsekwencje są odczuwane przez osoby starsze, wskutek czego powstało zjawisko izolowanych społecznie „sierot w podeszłym wieku” („socially-isolated elderly orphans”). Ich autorytet jest podważany przez dzieci i wnuki. R. K i n g, J. V u l l n e t a r i, *Orphan Pensioners and Migration Grandparents. The Impact of Mass Migration on Older People in Rural Albania*, „Ageing & Society” 2006, nr 5, s. 783-816.

²³ Analogiczne problemy dostrzegane są w innych krajach, np. w Rumunii, na Ukrainie. Por. M. C. P a n t e a, „I Have a Child and a Garden”: *Young People’s Experiences of Care Giving in Transnational Families*, „Journal of Youth Studies” 2012, nr 2, s. 241-256; por. I. Y e l e y k o, *Specyfika migracji zarobkowej ludności na Ukrainie*, w: M. G. W o ź n i a k (red.), *Gospodarka oparta na wiedzy*, Rzeszów: UR KTE 2007, s. 401-410.

²⁴ Por. B a c i g a l u p e, C á m a r a, *Transnational Families and Social Technologies*, s. 1425-1438.

wspomagania. Zasada interwencji nakazuje natomiast wkroczenie służb socjalnych w tych sytuacjach, w których rodzina zupełnie sobie nie radzi²⁵. Tak określony cel – wspomaganie rodziny w pokonywaniu piętrzących się przed nią trudności – prowadzi do najszybszego jej usamodzielnienia i uruchomienia nowych strategii radzenia sobie w sytuacji trudnej.

Coraz szersze spektrum problemów rodziny rozłączonej pociąga za sobą konieczność modyfikowania i poszerzania zakresu oraz form pomocy skierowanej na nią pracy socjalnej. Obecnie realizowana jest ona równolegle na kilku płaszczyznach, dominujące jest jednak niezmiennie wsparcie instrumentalno-materialne, które w przypadku tego typu rodzin często dyskwalifikuje je jako odbiorcę oddziaływań socjalnych. Wzrasta też potrzeba nie tylko socjalnego, lecz także pedagogicznego i psychospołecznego wsparcia rodzin oraz prowadzenia działań profilaktycznych i kompensacyjnych, ukierunkowanych na egzystencję i procesy wychowawcze w środowiskach rodzin czasowo niepełnych, nierzadko mających cechy rodzin dysfunkcyjnych. Z tego punktu widzenia istotne jest przedstawienie przeglądu szczegółowych form pomocy socjalnej, wpisanych w szeroko zakrojony system polityki rządowej wobec rodzin niewydolnych w zakresie oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych.

FORMY WSPARCIA SPOŁECZNEGO CZŁONKÓW RODZIN ROZŁĄCZONYCH

Przegląd literatury przedmiotu i dotychczasowych badań, dokonany przez D. Gizicką, J. Gorbaniuk i M. Szyszkę²⁶, wskazuje na szereg elementów systemu społecznego, które mają istotne znaczenie w niesieniu pomocy rodzinom i dzieciom z rodzin migracyjnych. Szczególnie zostały wyróżnione placówki szkolno-wychowawcze (jako podstawowy i główny podmiot wsparcia), a także pomoc pedagogiczno-psychologiczna, pomoc socjalna, kuratela sądów rodzinnych, organizacje społeczne oraz organizacje wyznaniowe, w tym Kościół katolicki.

Głównym źródłem pomocy rodzinie w sytuacji migracyjnej, a zwłaszcza dziecku, są placówki szkolno-wychowawcze. Mają one bowiem bezpośredni kontakt z dziećmi migrantów zarobkowych. Nauczyciele w większości przy-

²⁵ M a j, *Współczesna rodzina jako podmiot pracy socjalnej*, s. 82.

²⁶ Por. D. G i z i c k a, J. G o r b a n i u k, K. S z y s z k a, *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2010.

padków wiedzą o rodzicach pracujących za granicą oraz o tymczasowych opiekunach, którzy w sposób formalny lub nieformalny sprawują opiekę nad dzieckiem. Wychowawcy, mając większą możliwość obserwowania swoich podopiecznych w różnych sytuacjach szkolno-wychowawczych, dokonują diagnozy sytuacji rodzinnej i szkolnej ucznia. „Wychowawca pełni zatem rolę filtra – jest bowiem osobą, która jako pierwsza może zauważyć niepokojące sygnały świadczące o problemach czy niezaspokojonych potrzebach swoich wychowanków”²⁷. Jednocześnie oddziaływanie „środowiska szkolnego” na dziecko i jego rodzinę jest najmniej inwazyjną formą wsparcia, co jest zgodne z głównymi założeniami polityki państwowej wobec rodziny.

Wychowawcy mogą w sposób bardziej wyczulony monitorować nieobecność dziecka w szkole, jego postępy w nauce, doświadczanie przez nie ewentualnych trudności edukacyjnych, a także reagować na pojawiające się problemy wychowawcze. Nauczyciel wychowawca jest więc cennym źródłem informacji odnośnie do konieczności podjęcia szybkiej interwencji, od której zależą dalsze losy dziecka. Zawiadomienie rodziców i przedstawienie im rzeczywistego obrazu sytuacji skutkuje zazwyczaj pożądaną postawą rodziców, czyli decyzją o podjęciu pełnej opieki nad dzieckiem.

Szkoła jako placówka edukacyjna gwarantuje pomoc w nauce (np. zajęcia wyrównawcze, kółka zainteresowań), pomoc psychologiczną i pedagogiczną, proponuje różne możliwości zagospodarowania czasu wolnego (zajęcia sportowe, plastyczne, muzyczne, świetlice), zapewnia również gorący posiłek w stołówce szkolnej. Niektórzy autorzy postulują, aby w szkołach więcej wagi przykładano także do nauki języków obcych w ramach godzin lekcyjnych i pozalekcyjnych, tak aby dzieci te mogły swobodnie funkcjonować za granicą, jeżeli rodzice zdecydują się tam pozostać na stałe, a dzieci będą musiały podjąć dalszą edukację za granicą²⁸.

Podsumowując, placówka oświatowa, a zwłaszcza nauczyciel wychowawca jest pierwszym środowiskiem i źródłem wsparcia. Dokonuje on wstępnej oceny warunków życia ucznia funkcjonującego w rodzinie migracyjnej, rozpoznaje problem i sygnalizuje go odpowiednim osobom: pedagogom, dyrekcji lub in-

²⁷ H. T o m a s z e w s k a, *Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej*, w: E. K o z d r o w i c z, B. W a l c z a k (red.), *Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów. Niezbędnik nauczyciela*, „Zeszyty Metodyczne” 2008, nr 8, s. 38, s. 37-53.

²⁸ Por. E. M i t u ł a, *Rodziny pełne nie w pełni – eurosieroctwo. Opieka nad dzieckiem a migracja zarobkowa rodziców*, w: A. Ł a d y ż y Ń s k i (red.), *Rodzina we współczesności*, Wrocław: ATUT 2009.

nym instytucjom²⁹. Postuluje stworzenie w szkole jednolitego systemu zbierania i wymiany informacji oraz monitorowania sytuacji rodzinnej i szkolnej podopiecznych, co może posłużyć do uelastycznienia lub dostosowania programu indywidualnego i społecznego kształcenia, wspomagającego wychowanków podczas chwilowej lub stałej nieobecności ich rodziców³⁰.

Drugim źródłem instytucjonalnej pomocy dzieciom z rodzin migracyjnych są instytucje sądów rodzinnych. Ustalenie opiekuna prawnego jest ważną drogą pomocy dziecku, jeśli rodzice nie ustanowili dla niego opiekuna prawnego na okres swojego wyjazdu za granicę. Niezbędna jest tym samym współpraca szkół i sądów w zakresie przekazywania informacji o wychowankach mających trudności adaptacyjne związane z sytuacją wyjazdu rodziców. Wskazuje się także na konieczność opracowania i dokonania zmian legislacyjnych odnośnie do potrzeby zagwarantowania opieki dzieciom pozostawionym w kraju. Aktualnie toczy się debata społeczna nad zmianami legislacyjnymi dotyczącymi władzy rodzicielskiej, a mianowicie zmian w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Dostrzeżono potrzebę ingerencji państwa w trudnych dla dziecka sytuacjach życiowych, wynikających z braku sprawowania nad nim właściwej opieki przez rodziców. A. Zielińska³¹ wskazuje na rozbudowane prawa w zakresie wychowywania dziecka przez rodziców w Polsce. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tych praw, z wyjątkiem przypadków wskazanych w ustawach. Tak mocna pozycja rodziców sprzyja wychowaniu i ochronie praw dziecka w rodzinach dobrze wypełniających funkcję opiekuńczą. W przypadku dłuższej nieobecności rodziców sytuacja to obraca się przeciwko dziecku. Pozostawienie dziecka bez ustanowienia opieki faktycznej przez rodziców wyjeżdżających do pracy za granicę stanowi zagrożenie dobra dziecka. Daje to podstawę do zawiadomienia sądu opiekuńczego, który może wówczas wszcząć postępowanie (zgodnie z art. 109, 110, 111 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego) o zawieszenie, ograniczenie lub pozbawienie władzy rodzicielskiej. Zgodnie z prawem, wyjazdy rodziców i zaniedbywanie dziecka są przemijającą przeszkodą w pełnieniu władzy rodzicielskiej³².

²⁹ Tomaszewska, *Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka*, s. 38.

³⁰ A. Zielińska, *Pedagogiczno-prawne aspekty opieki nad dzieckiem w sytuacji wyjazdu rodziców do pracy za granicę*, „Pedagogika Społeczna” 2008, nr 3, s. 47.

³¹ Tamże, s. 49.

³² Por. Gizicka, Gorbaniuk, Szyszka, *Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej*.

Opieka nad rodziną i dzieckiem w sposób szczególny i systemowy wpisana jest w ramy systemu pomocy socjalnej. Rodzinie mającej trudności w wypełnianiu swoich zadań jest udzielana pomoc w formie: zasiłków rodzinnych, świadczeń socjalnych (dożywianie, zapomogi), zasiłków alimentacyjnych, a także pomocy prawnej. W sytuacjach kryzysowych wsparcia udzielają Centra Powiadamiania Ratunkowego (CPR), ośrodki adopcyjno-opiekuńcze oraz poradnie rodzinne. Pomoc jest świadczona rodzinom również w postaci poradnictwa rodzinnego (specjalisty przygotowanego do pracy z rodziną w środowisku lokalnym), terapii rodzinnej (psychologicznej, pedagogicznej) oraz pracy socjalnej (korzystanie z placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego, aplikowania do rodziny usługi – asystent rodziny).

Pomoc dzieciom z rodzin migracyjnych udzielana jest również przez szerszą społeczność, reprezentowaną przez różnorodne organizacje pozarządowe, w tym stowarzyszenia, fundacje (np. Fundacja Prawo Europejskie), świetlice środowiskowe, także przez wspólnoty istniejące w strukturach kościelnych (oazy, spotkania modlitewne, działalność duszpasterska) oraz samopomocowe grupy wsparcia³³.

*

Formułując zatem rekomendacje związane z budowaniem systemu pomocy społecznej dziecku i rodzinie w sytuacji rozłąki migracyjnej, należy odnieść się do postulatów wysuniętych przez B. Walczaka i E. Kozdrowicz³⁴. Badacze ci dostrzegają wartość konsolidacji działań w ramach trzech sektorów: edukacji, pomocy społecznej oraz badań naukowych. Ten ostatni sektor oddziaływać pełni istotną rolę w diagnozowaniu zjawiska i ogniskowaniu pojawiających się problemów, stwarzając tym samym przestrzeń do skutecznych i trafnych interwencji służb pomocowych. Współpraca w ramach tych trzech obszarów może przyczynić się do kompleksowych działań: lepszego rozumienia sytuacji rodziny migracyjnej, organizowania akcji informacyjno-prewencyjnych i szkolenia wykwalifikowanej kadry, a także do niesienia adekwatnej pomocy socjalnej, psychologicznej i prawnej.

³³ Por. J. G o r b a n i u k, *Rodzina w rozłące migracyjnej*, w: M. Z a j ą c (red.), *Emigracja wyzwaniem duszpasterskim dla Kościoła w Polsce*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009, s. 159-170.

³⁴ Por. K o z d r o w i c z, W a l c z a k, *Wprowadzenie*, s. 5.

BIBLIOGRAFIA

- A d a m s k i F., Socjologia małżeństwa i rodziny, Warszawa: PWN 1982.
- B a c i g a l u p e G., C á m a r a M., Transnational Families and Social Technologies: Reassessing Immigration Psychology, "Journal of Ethnic & Migration Studies" 38(2012), nr 9, s. 1425-1438.
- B e n í t e z J., S a l v a d o r a n L., Transnational Families: ICT and Communication Practices in the Network Society, "Journal of Ethnic & Migration Studies" 38(2012), nr 9, s. 1439-1449.
- B r ą g i e l J., B a d o r y S., Formy opieki, wychowania i wsparcia w reformowanym systemie pomocy społecznej, Opole: Uniwersytet Opolski 2005.
- C a s t a ñ e d a E., B u c k L., Remittances, Transnational Parenting, and the Children Left Behind: Economic and Psychological Implications, "Latin Americanist" 2011, nr 4, s. 85-110.
- D a n i l e w i c z W., Rodzina ponad granicami. Transnarodowe doświadczenie wspólnoty, Białystok: „Trans Humana” 2010.
- D r e b y J., Children's Leverage in Mexican Transnational Families. Conference Papers: American Sociological Association. Annual Meeting, Montreal 2006.
- D r e b y J., Parent-Child Separation in Mexican Transnational Families. Dissertation Abstracts International Section A, "Humanities and Social Sciences" 2008, nr 9-A, s. 4090.
- D y c z e w s k i L., Rodzina i jej miejsce w hierarchii wartości młodego pokolenia Europejczyków. Wyniki badań socjologicznych, w: J. G o r b a n i u k (red.), Sytuacja rodziny we współczesnym społeczeństwie – doświadczenia Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin: Wyd. EL-Press 2007, s. 22-39.
- D z i e w i ę c k a - B o k u n L., Rodzina jako wyzwanie polityki społecznej, w: J. K ę d z i o r, A. Ł a d y ż y ń s k i (red.), Współczesne wyzwania pracy socjalnej, Toruń: Wydawnictwo „Adam Marszałek” 2009, s. 69-80.
- G i z i c k a D., G o r b a n i u k J., S z y s z k a K., Rodzina w sytuacji rozłąki migracyjnej, Lublin: Wydawnictwo KUL 2010.
- G o r b a n i u k J., Rodzina w rozłące migracyjnej, w: M. Z a j ą c (red.), Emigracja wyzwaniem duszpasterskim dla Kościoła w Polsce, Lublin: Wydawnictwo KUL 2009, s. 159-170.
- G r e w i ń s k i M., Wyzwania stojące przed instytucjami pomocy społecznej w kontekście realizacji projektów systemowych Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013, w: W. S z y m c z a k (red.), Współczesne wyzwania i metody pracy socjalnej, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2009, s. 29-53.
- K a w c z y ń s k a - B u t r y m Z., Współczesna rodzina – wyzwania dla pracy socjalnej, w: W. S z y m c z a k (red.), Współczesne wyzwania i metody pracy socjalnej, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2009, s. 21-28.
- K i n g R., V u l l n e t a r i J., Orphan Pensioners and Migration Grandparents. The Impact of Mass Migration on Older People in Rural Albania, "Ageing & Society" 2006, nr 5, s. 783-816.

- K o z d r o w i c z E., Rodzina niepełna, w: T. P i l c h (red.), Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. V, Warszawa: PWN 2006, s. 336-346.
- K o z d r o w i c z E., W a l c z a k B., Wprowadzenie, w: E. K o z d r o w i c z, B. W a l c z a k (red.), Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów. Niezbędnik nauczyciela, „Zeszyty Metodyczne” 2008, nr 8, s. 5.
- M a j B., Współczesna rodzina jako podmiot pracy socjalnej, w: J. K ę d z i o r, A. Ł a d y ż y ń s k i (red.), Współczesne wyzwania pracy socjalnej, Toruń: Wydawnictwo „Adam Marszałek” 2009, s. 81-90.
- M i t u ł a E., Rodziny pełne nie w pełni – eurosieroctwo. Opieka nad dzieckiem a migracja zarobkowa rodziców, w: A. Ł a d y ż y ń s k i (red.), Rodzina we współczesności, Wrocław: ATUT 2009.
- M o s k a l M., Transnationalism and the Role of Family and Children in Intra-European Labour Migration, “European Societies” 2011, nr 1, s. 29-50.
- N o w a k B. M., Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2012.
- P a n t e a M. C., “I Have a Child and a Garden”: Young People’s Experiences of Care Giving in Transnational Families, “Journal of Youth Studies” 2012, nr 2, s. 241-256.
- R y m s z a M., W stronę pracy środowiskowej i nowych ról zawodowych pracowników socjalnych, w: M. R y m s z a (red.), Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem, Warszawa: Instytut Spraw Socjalnych 2012, s. 203-226.
- S l a n y K., Co to znaczy być migrantką?, w: K. S l a n y (red.), Migracje kobiet. Perspektywa wielowymiarowa, Kraków: Wydawnictwo UJ 2008, s. 7-30.
- T o m a s z e w s k a H., Diagnoza rodzinnej i szkolnej sytuacji dziecka z rodziny migracyjnej, w: E. K o z d r o w i c z, B. W a l c z a k (red.), Szkoła wobec mobilności zawodowej rodziców i opiekunów. Niezbędnik nauczyciela, „Zeszyty Metodyczne” 2008, nr 8, s. 37-53.
- Ustawa o Pomocy Społecznej z dnia 12 marca 2004 r., Dz.U. nr 201, poz. 1668.
- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 r., Dz.U. nr 149, poz. 887.
- W e i s s b r o t - K o z i a r s k a A., Poradnictwo socjalne dla rodzin. Podręcznik akademicki, Opole: Uniwersytet Opolski 2012.
- Y e l e y k o I., Specyfika migracji zarobkowej ludności na Ukrainie, w: M. G. W o ń n i a k (red.), Gospodarka oparta na wiedzy, Rzeszów: UR KTE 2007, s. 401-410.
- Z i e l i ń s k a A., Pedagogiczno-prawne aspekty opieki nad dzieckiem w sytuacji wyjazdu rodziców do pracy za granicę, „Pedagogika Społeczna” 2008, nr 3, s. 47-60.

RODZINA MIGRACYJNA
W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ

S t r e s z c z e n i e

Rodzina migracyjna, jako typ rodziny, często nie była kwalifikowana do wsparcia przez ośrodki pomocy społecznej ze względu na stabilną sytuację finansową oraz w miarę zapewnioną opiekę nad niepełnoletnimi dziećmi przez wyjeżdżających rodziców. Tym niemniej literatura przedmiotu i doniesienia z badań jednoznacznie wskazują, że sytuacja rodzin migracyjnych i wychowujących się w nich dzieci wymaga dużego zaangażowania ze strony służb społecznych, przede wszystkim w celach prewencyjnych, co stanowi ważny aspekt omawianych w artykule dokumentów polityki społecznej Polski. Dalsze formy pomocy oraz wsparcie rodzin migracyjnych należy organizować w ramach następujących struktur: szkoły i innych placówek oświatowo-opiekuńczych, szeroko zakrojonej pomocy społecznej, a także ustawodawstwa rodzinnego i sądownictwa. Dzięki współpracy i komplementarności tych komponentów będzie można mówić o skuteczności i adekwatnym dostosowaniu pomocy do istniejących potrzeb. Efektywne działanie systemu opieki i wsparcia społeczno-prawnego jest możliwe wówczas, gdy oparte jest na gruntownych przekrojowych badaniach naukowych, pozwalających na rzetelną diagnozę zjawiska oraz pojawiających się problemów. Współdziałanie jest więc nieodzowne, przy jednoczesnym spójnym programie pomocy rodzinom migracyjnym. Wymogiem zaś kompleksowych działań jest również konieczność upowszechniania wiedzy na temat problemu porzucania dzieci i odpowiedzialności karnej rodziców za to przestępstwo. Nieświadomość owej odpowiedzialności negatywnie rzutuje na sytuację dziecka oraz samych rodziców, często zaniedbujących procedurę przekazania opieki prawnej nad dzieckiem innym osobom, w sytuacji ich długotrwałego wyjazdu poza granice kraju.

Słowa kluczowe: rodzina migracyjna, rodzina transnarodowa, opieka społeczna, praca socjalna, system wsparcia społecznego.